

О.М. Свідерська
кандидат історичних наук, доцент,
викладач кафедри суспільних дисциплін
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
e-mail: ksenya_981@ukr.net

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ШЛЯХИ ЙОГО
ПІДНЕСЕННЯ НА ПОДІЛЛІ ТА ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ВОЛИНІ В ДОБУ
НЕПУ (1921-1929 РР.)

У публікації висвітлено особливості розвитку та подолання кризових явищ на шляху піднесення сільського господарства Поділля та Південно-Східної Волині в добу непу (1921-1929 рр.). Особливої актуальності набувають специфічні риси розвитку сільськогосподарського виробництва зазначеного регіону, які позначалися на становленні, розвитку та впровадженні нової економічної політики в краї. Зокрема, встановлено, що Поділля та Південно-Східна Волинь – це аграрний регіон, з низькою питомою часткою міського населення що супроводжувалося низьким рівнем попиту на сільськогосподарську продукцію. Кліматичні умови Поділля та Південно-Східна Волинь характеризувалися не дуже холодною зимою та м'яким теплим літом, достатньою кількістю опадів, не частими природними негативними явищами – градобоєм, суховіями, вітровими бурями та ураганами. Все це дає підстави вважати, що кліматичні умови регіону були оптимальними для сільського виробництва. Але, через природно-кліматичні умови сільське господарство на Поділлі та Південно-Східній Волині, піддавалося чималим ризикам, пов'язаних із катаклізмами, шкідниками та хворобами рослин і тварин. Зроблено висновок, що в добу нової економічної політики відбулися певні позитивні, якісні зміни. Проте у тодішніх реаліях не вдавалося переломити ситуацію в бік докорінної інтенсифікації сільського господарства

Ключові слова: неп, селянин, сільське господарство, інтенсифікація господарства, аграрний сектор, сільськогосподарський реманент.

Актуальність теми. В умовах сучасного реформування сільського господарства України актуальним є звернення до попереднього досвіду відродження селянського господарства, зокрема у період непу. Значні господарські успіхи аграрного сектора економіки в добу непу довели прогресивну роль економічної моделі, побудованої на засадах ринкового самоналагодження. Селянин був і залишається годувальником нації, оберігачем та примножувачем господарських традицій українського села. За цих умов особливого значення набуває глибоке осмислення і творче використання набутого вітчизняного історичного досвіду, теорії і практики розв'язання цілого комплексу складних проблем життя селянства та забезпечення ефективного функціонування аграрного сектора національної економіки.

Мета дослідження – дослідити особливості сільського господарства та шляхи його піднесення на Поділлі та Південно-Східній Волині в добу непу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Історіографія виділяє декілька етапів досліджуваної проблеми. Проте особливої уваги заслуговують праці сучасних дослідників: В. Калініченка [14], І. Рибака [16], Г. Морозова [15], Ю. Святця [4]. Особливе місце належить джерельній базі та збірникам статистичних документів, що використовуються в статті.

На розвиток сільського господарства Поділля та Південно-Східної Волині впливало ряд умов. Зокрема, кліматичні умови, забезпечуваність придатними земельними наділами та сільськогосподарським реманентом селянські господарства, щільність сільського населення.

Для характеристики кліматичних умов регіону скористаємося спостереженнями добровільних дописувачів, які ретельно фіксували погодні умови за час проведення сільськогосподарських робіт, оцінюючи їх як сприятливі, посередні, несприятливі. Так, у 1925 р., за спостереженнями

кореспондентів, жито вийшло з-під снігу у «гарному стані» – 15,58 %, «середньому» – 72,0 %, та «поганому» – 12,34 %, пшениця відповідно – 9,3 %; 77,42 %; 13,55 % [13, с. 60]. У квітні посіяли головні культури. Стан погоди за час посіву ячменю, за спостереженнями дописувачів, був «сприятливий» – 43,5 %, «середній» – 43,5 %, «несприятливий» – 13,8 %; вівса відповідно – 50,0 %, 30,4 %, 19,6 %; кукурудзи – 44,5 %, 33,3 %, 22,2 %; цукрових буряків – 46,2 %, 19,2 %, 34,2 %; проса – 68,3 %, 19,5 % 12,2 %. Період викидання колосу припав на травень і в цей час погодні умови для жита були 27,3 % – «сприятливими», 37,6 % – «середніми», 35,1 % – «несприятливими»; для озимої пшениці відповідно – 18,9 %, 40,6 %, 40,5 %; ячменю – 25,0 %, 44,1 %, 30,5 %; вівса – 28,2 %, 43,6 %, 28,2 %. Період наливання колосу припав для жита і озимої пшениці на червень, а ячменю, вівса, гречки і проса на липень. Для жита погодні умови, за спостереженнями дописувачів, були «сприятливі» – 13,9 %, «середні» – 43,0 %, несприятливі – 43,1 %; озимої пшениці відповідно – 18,4 %, 53,0 %, 27,6 %; ячменю – 19,7 %, 54,6 %, 25,7 %; вівса – 15,1 %, 50,0 %, 34,9 %; гречки – 15,5 %, 43,0 %, 44,2 %; проса – 11,3 %, 68,2 %, 20,5 %. Період збирання озимих та ранніх ярових відбувався наприкінці липня і оцінювався для жита як «сприятливий» – 57,9 %, «середній» – 21,9 %, «несприятливий» – 20,2 %; озимої пшениці відповідно – 50,9 %, 23,7 %, 25,4 %; ячменю – 29,9 %, 28,9 %, 41,2 %; вівса – 23,9 %, 27,5 %, 48,6 %. Час збирання пізніх ярових для гречки – 55,8 % «сприятливий», 38,4 % – «середній», 5,8 % – «несприятливий»; проса відповідно – 52,8 %, 40,7 %, 6,5 %; кукурудзи – 66,7 %, 25,0 %, 8,3 %; гороху – 51,7 %, 40,4 %, 7,9 %. Копання картоплі та цукрового буряка відбувалося у вересні. За спостереженнями дописувачів, для збирання картоплі погода була «сприятливою» – 57,0 %, «середньою» – 33,9 %, «несприятливою» – 5,4 %; цукрового буряка відповідно – 68,0 %, 30,5 %, 0,5 % [5, с. 102-122].

Найважливішим показником землезабезпечення селян є площа ріллі, яка об'єднувала присадибну та польову землю в перерахунку на 100 господарств. У 1927 р. цей показник складав у Вінницькому окрузі 270,3 дес.,

у Кам'янецькому – 285,8 дес., Могилівському – 277,1 дес., Проскурівському – 309 дес., Тульчинському – 269,5 дес., Шепетівському – 361,3 д., відповідно польової землі – 201,4 дес., 242,4 дес., 272,4 дес., 238,6 дес., 199,7 дес., 272,0 дес. [8, с. 236]. Співвідношення польових та городніх наділів, згідно з бюджетними обстеженнями 1923–1924 рр. було таким: 2,23 д. польового наділу припадало на одне господарство, 0,21 дес. городу та 0,01 дес. – баштану, відповідно у процентах – 91,4 %, 8,1 %, 0,5 % [4, с. 8].

Зазначимо, що це були найнижчі показники в Україні, особливо у Тульчинському, Вінницькому та Могилівському округах. Для порівняння, у Мелітопольському окрузі на 100 господарств припадало 965 дес. На 100 господарств в Маріупольському – 994,3 дес., а Херсонському – 993,9 дес. [8, с. 236]. Рілля пересічно складала 82–85 %, що значно перевищувало рівень розорюваності не лише в Україні, але й у європейських країнах. Подальше збільшення площі ріллі в регіоні можливе було за рахунок зменшення масивів лісу, луків, чагарників, боліт. А це загрожувало важкими екологічними наслідками, які досить негативно позначалися б на сільськогосподарському виробництві [12, с. 11].

Розподіл сільськогосподарського реманенту на Поділлі і Південно-Східній Волині не відповідав потребам сільськогосподарського виробництва. Проте рівень забезпечення сільгоспреманентом на тисячу селянських господарств на Поділлі був дещо вищий, аніж загалом в Україні. Якщо у 1917 р. на тисячу селянських господарств Проскурівського округу і загалом в УСРР припадало 436 одиниць реманенту, то у 1922 р. відповідно – 426, 303; у 1923 – 432, 338; у 1924 – 500, 416; у 1925 р. – 499, 414 [9, с. 12].

В 1926 році у Шепетівському окрузі працювало в сільському господарстві 24 трактори з них 18 у колгоспах, 6 у машинових товариствах.[3, арк. 22]. Використання трактора усувало найважливіші хиби обробки землі (несвоєчасна та неглибока оранка) внаслідок нерівномірно розподіленого та слабкого кінного поголів'я. Трактор міг використовуватись у сільському господарстві як привідна сила у молотарках, січкарнях,

круподерках, а також при транспортуванні збіжжя і особливо буряків і картоплі. Найголовнішим видом роботи трактора була оранка. Машини «Джон Дир», «Олівер» з 2-х лемішним плугом за 10 годин зорювали 2,5-2,7 десятин, глибиною 13-17 см. Під час скорядіння трактор тягнув 9 борін і за 10 годин скоротив 26-28 десятин при весняній культивуації використовувалося три 9-ти ланових культиваторів типу САККА. Продуктивність трактора з цим знаряддям за 10 годин роботи становила 12-13 дес. З причіпним знаряддям для обробітку пару, що дуже заростала бур'янами, трактор обробляв 12-13 дес. за 10 годин роботи. Під час засіву трактор із 2-ма 19-рядковими сівалками засівав за 10 годин 13 десятин. Під час перевезення зерна трактор успішно і рентабельно транспортував від 2 до 6 горб по 100 пудів на горбу, луцення стерні здійснювалося з продуктивністю 5,7 дес. за 10 годин роботи. Під час молотіння трактор вільно приводив у дію 6-ти сильну молотарку. Середньоденна продуктивність трактора у 20-х роках складала 2,5 дес., а максимальна – 3,3 дес. Найбільша місячна продуктивність 89,5 дес. [10, с. 96-97]. В той же час максимальне навантаження на одного коня, більше якого він не здатний обробити за сезон без зниження якості роботи за підрахунками відомих економістів П.А. Римаренка і А.І. Китаєва на Правобережжі становила 10 дес. посіву [6, с. 16]. Незважаючи на мізерну кількість тракторів використовувалися вони неефективно, особливо у кооперативних організаціях, колгоспах. З цього приводу газета «Червоний кордон» у статті «Тракторизація Поділля» коментувала, що власники тракторів недоцільно використовують машини. При обмеженні роботи тракторів на Поділлі було виявлено чимало випадків, коли «на тракторі возили весільних, їздили на маніфестацію, влаштовували перегони. А це все є таким безглуздям, що запрягати для таких справ десятки коней. З метою якнайшвидше покрити собівартість трактора перевантажували його роботою, примушуючи працювати майже цілодобово без належного технічного догляду або передавало машину недосвідченим трактористам, які доценту псували

машину» [11, с. 3]. Таким чином, застосування тракторів в сільському господарстві Поділля і Південно-Східної Волині лише розпочиналося. На шляху його механізації викало чимало проблем і труднощів, пов'язаних із незначною кількістю машин та їх неефективним використанням. До того ж з 1927-1928 рр. під приводом того, що трактори використовуються з експлуататорською метою, їх почали вилучати з індивідуального використання.

Важливу роль у розвитку та піднесенні сільського господарства відігравала агротехніка, під якою слід розуміти – технологію землеробства, систему прийомів вирощування сільськогосподарських культур. У 20-ті роки переважна більшість селян Поділля і Південно-Східної Волині вела своє господарство на основі простого селянського досвіду, мало знаючи про новітні передові методи агротехніки. Дореволюційна мережа і структура агрономічної допомоги фактично була зруйнована. З цього приводу «Українська сільськогосподарська газета» писала «В результаті пережитого ми до початку 1923 року опинилися перед фактом майже повного розпаду агрономічної мережі. Вся низова агрономія деформувалася. Агроном перетворився у селянина, народного вчителя, сільського ремісника і в кого завгодно лише б знайти для себе хоча б яку не будь можливість для фізичного існування» [7, с. 3.]. У зв'язку з цим II губернський з'їзд Рад, який відбувся 6 грудня 1921 року в своїй резолюції «Про піднесення сільського господарства» зазначав «З метою піднесення сільського господарства, яке занепало збільшити агрономічну допомогу населенню, зробити так, щоб ця допомога відчувалася на місцях, щоб волосні агрономи мали велику відповідальність, яка накладається на них для піднесення сільського господарства. Шляхом преси, лекцій-бесід поширити агрономічні знання серед населення, щоб воно могло успішно боротися з посухою, шкідниками. з метою досягти вищої врожайності. Негайно підняти на високий рівень існуючі в губернії але погано функціонуючі агрономічні школи». [1, арк. 13]. Лише на середину 20-х років було відновлено мережу агрономічної допомоги

на селі «Із всієї маси агрономів – писала Українська сільськогосподарська газета – було відібрано найбільш цінне і в такій кількості, яке б відповідало злиденному бюджету земельного відомства». [7, с.3].

Протягом 1923-1924 року у Подільській губернії діяло 18 агробаз. Зокрема, 3 у Вінницькому окрузі: у селі Маснівці, яка мала 50 дес. польової, 12 – городньої, 8 дес. саду; у с. Велика-Жмеренка відповідно: 10 дес., 2 дес., 53 дес.; Немирові – 50 дес., 3 дес., 3 дес. Чотири агробази діяло у Кам'янецькому окрузі. З них у селі Кутківцях мала 63,5 дес. польової, 22 дес. городу, 12 дес. саду; в селі Кучі відповідно: 60 дес., 3 дес., 13 дес.; с. Грушка – 50 дес., 5 дес., 21 дес.; у селі Оринині – 63 дес., 5 дес., 4 дес. У Гайсинському районі функціонувало 4 агробази. У селі Фіорино агробаза мала 50 дес. польової, 8 дес. городу, 13 дес. саду із розплідником; у селі Кузьминцях відповідно: 50 дес., 8 дес., 13,8 дес.; с. Пчоловій – 50 дес., 8 дес., 15 дес.; с. Гирлівці – 50 дес., 8 дес., 13 дес. У Проскурівському окрузі функціонувало 4 агробази. З них у с. Чорному острові агробаза використовувала 50 дес. польової, 4 дес. городу, 9 дес. саду; у с. Скаржинцях відповідно: 40 дес., 3 дес., 16 дес.; Миньківцях - 80 дес., 8 дес., 4 дес.; с. Шумівцях - 45 дес., 10 дес., 0,5 дес. У Могилів-Подільському окрузі закладено 3 районні агробази у Івашковецькому районі із площею польової землі 4 дес., 6 дес. – саду, Черновіцькому відповідно: 50 дес., 10,3 дес.; Шепанківському районі – 50 дес. польової, 21,4 городньої і 5,3 дес. саду [2, арк. 7].

З середини 20-х років у регіоні виникають меліоративні товариства. У 1925 р. у Вінницькому окрузі діяло 19 меліоративних товариств, які об'єднували 218 членів, у Могилівському відповідно – 6 і 472, Тульчинському – 17, 706 [8, с. 200]. Всього у 1925 р. у Подільській губернії нараховувалося 42 меліоративні кооперативи, які об'єднували 2605 членів, переважно незаможників. Відтак, обсяги меліоративних робіт були незначними.

Отже, в період нової економічної політики відбулися певні позитивні, якісні зміни. Це насамперед почали використовувати та впроваджувати механізацію, меліорацію, покращувалася агротехніка, що виявилась у збільшенні площі злущеної стерні, розширенні оранки на зяб, а також в угноюванні ріллі. Проте у тодішніх реаліях не вдалося переломити ситуацію в бік докорінної інтенсифікації сільського господарства